

Restauracija katolicizma u vrijeme narodnoga preporoda.

Dr. Svetozar Ritig.

1848.

Veljačka revolucija u Parizu g. 1848 bila je vulkan, koji je potresao cijelom Evropom. Habzburška monarkija nađe se u katastrofalnom metežu. Već 3. ožujka drži Košut u Požunu »Krsni« govori madžarske revolucije i za malo prikupi vlast u svoje ruke. 14. ožujka prisile daci u Beču cara Ferdinanda da otpusti Metternicha i dade narodima široke ustavne slobodine. U isti mah ustaju i slavenski narodi i traže političku samostalnost i slobodu. U cijeloj Evropi vri, a nad monarkijom kruži avet, koja ju sedamdeset godina kasnije i stiže.

Gajev Ilirizam od 1835. godine sve se više razvijao u političko gibanje, a g. 1848. pretvori se u uzbunu i u krik cijeloga naroda za svojim političkim i socijalnim oslobođenjem. Zagreb prethodi. 17. ožujka bi po primjeru svetovaclavske skupštine u Pragu od 11. ožujka sazvana skupština gradskoga vijeća u Zagrebu. Rodoljub Ivan Kukuljević, uz Gaja najveći čovjek ilirskoga doba, ideolog narodne politike, slavni osnivač hrvatske historijografije, jasno izreče misli i zahtjeve naroda: U Beču i Požunu kroji se sudbina austrijskih naroda. I našega. Ništa se ne može odlučiti o nama bez nas. Mi hoćemo da budemo slobodni ljudi i slobodan narod. Što traže drugi, tražimo i mi. Vrhovni forum je za nas državni sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb je prvi grad u domovini, on je i prvi, kada treba reći naše narodne težnje. Građani grada Zagreba traže od gradskoga poglavarstva, neka posebno izaslanstvo ode pred Kralja Ferdinanda i zamoli, da banski namjesnik što prije raspiše i sazove sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Kukuljevićeve muževne riječi duboko odjeknuše u zagrebačkoj vijećnici i u cijelom Zagrebu. Zagrebačko poglavarstvo jednodušno i oduševljeno prihvati njegov prijedlog, stante sesstone izabra najodličnije rodoljube u reprezentaciju za Kralja, a mladoga govornika imenova začasnim građaninom grada Zagreba. Gajeve Narodne Novine razglasiše veliki događaj cijelom Hrvatskom. Talasi oduševljenja predoše hrvatskim zemljama. Ilirske davorije pjevale se u svakoj gospodskoj i seljačkoj kući i zvučile kao bojne trublje. Vijesti iz stranih krajeva govorile su o krvi i slobodi, i na te glase uzdrhta i naš svijet, da skrši lance i izvojšti život dostojan čovjeka i naroda.

13. Jednakost nošenja teretah ili platjanje štibre i daće sviuh bez razlike stališah, koja štibra opredeliti se ima na našem saboru.

14. Održenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake i zatim od podaničtva.

15. Podignutje narodne banke.

16. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnica, koje su se dosada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalskih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah.

17. Narodnu stražu (gardu), a dèržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin vèrhovni zapovèdnik.

18. Svake vèrsti narodna vojska, kad neima izvanjskoga rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće, i neka joj se narodnim jezikom zapovèda; u vrème pako straženja i to osobito na kordunu kao što i vojevanje proti izvanjskom neprijatelju ima dobivati hranu, plaću i odèću. Stranjska vojska iz zemlje da izadje, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući povrate.

19. Ista vojska narodna, kakove god ona vèrsti bila, ima priseći vèrnost občinskomu ustavu, svomu kralju i slobodi naroda svoga i sviuh ostalih slobodnih narodah cesarstva austrianskoga, po načelu čovèčnosti.

20. Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austrianskih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spisatelj i domovine vèrdni sin Nikola Tommaseo.

21. Pravo sdruživanja (associacie) sastanakah i molbah (peticie).

22. Neka se sve mitnice (malte) na medji naše zemlje i dèržavah slavensko- i talijansko-austrianskih ukinu i slobodno obćenje izmedju rečenih dèržavah i naš neka se proglaš. Svekolike pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podložu našem domaćemu ministeriu.

23. Slobodno uvadjanje morske soli u smislu starinskih pravah naših.

24. Kao u provincialu gospodske isto tako neka se dokinu i u granici vojničkoj sve cesarske i občinske robote; a obćinam krajišničkim neka se povrate njihove šume i paše.

25. Glavnicu krajišničkih dohodakah (Gränz-Proventenfond) kojom upravlja dvorsko bojno veće, neka od sada rukovodi naš ministerium.

26. Svaki krajišnik neka uživa kao slobodan čovek jednaka prava i slobodu s ostalimi stanovnici trojedne kraljevine.

27. Neka se u granici obćine varoške i seoske uredi na slobodnom temelju, s tim pravom, da mogu same sebe upravljati i sebi sud krojiti.

28. Da se staro ime županija povрати i da se uredi po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode.

29. Odmah od sada sve domaće časti od najveće počemši, tako duhovničke kao i svjetske, nesmē drugi imati i obnašati nego samo sinovi trojedne kraljevine.

30. Ukinutje celibata, i uvođenje narodnog jezika u cĕrkvu polag starinskoga hĕrvatskoga prava i obiĕajaja.

Gajeve su Novine donijele opširne izvještaje, da su narodna ova zahtijevanja pozdravljena urnebesom od svih prisutnih. Cio narod ih prihvati s oduševljenjem kao izlazak i spasenje iz nesnosnih prilika i svederne borbe prošlih decenija. Pa i same feudalne povlastice tešĕale su na savjesti i duši klera i plemstva. Bune seljačkoga svijeta u raznim feudalnim krajevima Evrope bile su u posljednje vrijeme uĕestale. U Zagrebu je nedavno potekla krv kaptolskih pandura i nezadovoljnih kmetova. Iz ĕemernih doživljaja rodilo se novo vrijeme. I to novo vrijeme bijaše nova epoha u našoj narodnoj i crkvenoj historiji.

Važnost ĕina od 25. ožujka 1848. nije u spóljašnjoj manifestaciji u zagrebaĕkom Narodnom Domu, nego u nutrašnjoj programatici i dinamici ideja iznesenih u tim zahtjevima. Te političke ideje ostadoše baština kasnijih generacija, njihov cilj i njihov program. Narodna zahtijevanja hrvatskoga naroda u Zagrebu a nekoliko tjedana kasnije i srpskoga u Srijemskim Karlovcima, znaĕe prvi ĕir u drami narodnoga uskrsnuĕa jugoslavenskih plemena u 19. i 20. stoljeću.

Eto to je sadržina one brojke 1848. na ĕelu ovoga prikaza. Sve druge ĕine i događaje treba gledati i tumaĕiti u svijetlu temeljne ove pokretne sile.

Velika narodna skupština je zakljuĕila, da poĕe u Beĕ narodno izaslanstvo, koje ĕe pod vodstvom Gajevim podnesti Kralju svoje zahtjeve. Pošli su u Beĕ bez novoga bana, da uzmognu biti odlučniji i radikalniji u svojim zahtjevima. Novine su nabrojile ĕetiri stotine putnika. Mnogi odličnici dadoše svoje priloge, da reprezentacija bude što dostojanstvenija. Zagrebaĕki kaptol pridonesao je u tu svrhu ogromnu svotu od 10.000 forinata.

Veĕ smo gore spomenuli, da je prvo zahtijevanje o imenovanju krajiškoga pukovnika Jelaĕića hrvatskim banom ispunjeno prije zagrebaĕke skupštine. To je znaĕilo, da je beĕki dvor sklon tražbinama Hrvata. Daljnje toĕke od 2—28. tražile su preuredenje drжавopravnoga poloŕajaja kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, punu kulturnu i političku samostalnost, ukinuĕe feudalnih povlastica i zavedenje ustava i demokracije. Ovo je bila revolucija ne samo protiv Metternihova, nego uopĕe protiv cijeloga vladavinskoga sistema, otkako je habsburška kuĕa sjela u naše krajeve. Za ĕas je našim rodoljubima g. 1848. sijevnula nada, da ĕe dinastija u vlastitom interesu napustiti svoju drevnu političku tradiciju i prihvatiti austro-slavensku ideologiju o preustrojstvu monarkije u saveznu drŕavu podunavskih naroda, ali nije prošlo ni nekoliko mjeseci i

nada se rasplinula u iluziju. Imenovanje Jelačićevo bila je lična, a ne stvarna koncesija, jer je bečkom dvoru u časovitoj stisci bilo prirodno bliže, da bansku vlast u revolucionarnom Zagrebu vrši Ilir u oficirskoj uniformi, nego u narodnoj surki.

Posljednje dvije točke 29. i 30. odnosile se na prilike u katoličkoj crkvi, s kojom je hrvatski narod bio cijelom svojom duševnošću, kulturom i poviješću duboko povezan od tisuću i više godina. Jednodušni prihvrat ovih točaka pokazivao je, koliko su duše revolucionarnih Iliraca 1848. bile radikalizovane.

Od dvije stotine svećenika ne ustade nijedan, da upozori veliki narodni zbor, kako 29. i 30. točka ne spadaju pred državni, nego vrhovni crkveni forum. Ova pojava bila je teška i pokazivala je, što sve živi u zraku i u dušama. Katolička crkva od vremena reformacije u 16. stoljeću nije u našem narodu proživljavala težih vremena. Istina narodni zahtjev u 30. toj točki nije zadirao u bistvo kršćanskoga evanđelja, ali je ustajao protiv opće uvrežene discipline katoličke Crkve i bio je ozbiljan memento čuvarima na Sionu, koji su dobro znali, kako u ovakim prilikama revolucionarni zahtjevi počinju malim, a završuju velikim stvarima. Katolička hierarhiija našla se u teškom položaju. Biskup Haulik ostavio je Zagreb, a čini se da članovi Kaptola nisu bili saobrazni u svojim pogledima, što treba da se učini. Bilo je svećenstva, koje je bilo nezadovoljno crkvenim zahtijevanjima. U to vrijeme piše Topalović (7. travnja 1848) u Beč Strossmayeru (Brlićev arhiv), da »delegati odoše tražit koješta što na njih i ne spada, dosta koješta, što dobit ne mogu i dosta koješta što dobit neće«, pa glede crkvenih stvari kaže: »Što se Crkve tiče: Koliko se glede na nekoje okolnosti zlo bojati imamo, toliko s druge strane radovati se moramo, što će se pri prevratu tomu Crkva od svojih tlačiteljah osloboditi.« Razumljivo je, da je zagrebački Kaptol odlučno odbio učestvovanje u izaslanstvu, ne bude li 30. točka o svećeničkom celibatu u memorandumu na Kralja ispuštena. 29. točka pojmivo nije ga smetala. O tom sporu i zakulisnim događajima u krilu delegacije trajala je u zagrebačkom novinstvu kroz cijelu još godinu dana živa polemika i raščišćavanje.

Gajeve Novine, Slavenski Jug i Südslavische Zeitung postojano su donosile vijesti, kao da je i zagrebački Kaptol učestvovao u pokretu za ukinuće svećeničkoga celibata. Kaptol se osjetio prinukanim, da u Katoličkom Listu od 3. ožujka 1849. izdade svoje »Gčitovanje« (dt. 4. 5. 1848.) i odlučno oporeče tendenciozne tvrdnje. Kaptol očividno auktoritativno prikazuje tečaj cijele stvari na slijedeći način: »Saznavši zagrepski kaptol, da se među ovimi tražbinami i ona proti celibatu glaseća nalazi, nije propustio, nezadovoljstvo svoje iz ovoga obzira očitovati, te samo opetno obećavanje, da će se ova točka ispustiti, privolilo je poslanike kaptolske, da su odbora dionicima postali. Ovomu se je obećanju zbilja na toliko zadovoljilo, da se je u Beču onih 30 točkah u 11 sa ispuštenjem one o celibatu stegnulo. Ovu promjenu smatrali su po-

slanici kaptolski kano miroljubivi dokaz obzira gospode odbornih vođah prema želji duhovništva, te po imenu poslanikah kaptolskih.«

Međutim iz toga očitovanja se i to vidi, da je ipak Dr. Gaj — bit će da koliko toliko zadovolji zaključku velike skupštine — bez znanja kaptolskih izaslanika, priklopio novo redigovanoj promemoriji jedan istisak sa svih 30 točaka. Čitav taj prijepor nije onaj čas imao većega značenja, jer car Ferdinand, kada je 31. ožujka primio Dra Gaja i četrnaesticu zagrebačkih izaslanika, milostivo je Hrvatima »obećao svoju zaštitu«, ali ništa meritornoga nije odgovorio ni na narodna ni na crkvena zahtijevanja. Politička vrijednost i značaj čitave audijencije najbolje se može prosuditi iz one činjenice, što je car istoga dana, sat prije Hrvata, primio Bečane, koji su ga proglasili njemačkim carem i on s prozora Hofburga razvio crn-crven-zlatnu zastavu njemačkoga carstva. Ni slabi car Ferdinand u najvećoj političkoj stisci nije mogao prekinuti političkih tradicija svoje kuće. I ono malo što se dalo i obećalo, bilo je iz trenutačne političke nužde. U isto vrijeme s Hrvatima boravili su u Beču već po drugi puta praški izaslanici i premda su češki zahtjevi bili daleko umjereniji nego mađžarski, morali su se Česi povratiti u Prag s neznatnim koncesijama. Ni Poljaci nisu bolje prošli. Sve ono što se g. 1848. događalo u Beču bila je najveća ironija na napis u dverima carske palače: *Justitia fundamentum regnorum*. Dopisnik Gajevih Novina mogao je iza bečke audijencije javiti u Zagreb suhoparnu utjehu: očekujemo pismeni kraljevski odgovor. Toga odgovora nisu naši izaslanici nikada dočekali, osim ako to nije bilo ono pismo carevo upućeno 2. travnja banskome Namjesniku biskupu Hauliku (a Jelačić bio već 23. ožujka imenovan banom!), da sazove hrvatski sabor u Zagrebu.

Poslije nekoliko tjedana kralj je podijelio Dru. Gaju naslov cesarskoga savjetnika (*Kaiserlicher Rat*) za njegove političke zasluge. Genij, koji je pokrenuo narod na nove putove, i kroz decenije bio njegov vođa, morao se zadovoljiti ubogim i praznim naslovom, a vodstvo predati u druge ruke. Ta nam činjenica baca živo svjetlo na svu tragiku daljnjega rada i života Gajeva. Njegova je zvijezda ugasnula, Jelačićeva je zasjala.

Hrvatski delegati ostali su u Beču nekoliko dana. Naši ljudi mnogo su se sastajali i vijećali s Česima, Slovacima, Poljacima, Srbima i s ostalom slavenskom braćom. U Sperlovoj dvorani 2. travnja našlo se 2000 Slavena na zboru i okupu. Bila je to slavenska narodna svečanost. Gajeve Novine (od 11. travnja) pišu: Zanos i oduševljenje ne dađe se opisati. Svi smo se združili i pobratili, srca svoja otvorili i misli priopćili, te najposlije svečano zavjetovali bratsku uzajamnost i bratsku pomoć. Sloga i sloboda su bile naše poslovice. Govornike su grlili i ljubili. Ne bijaše raznoga mnijenja. Svi smo bili Slavjani, jedna misao, jedno čuvstvo, jedna volja. Svi Slavjani, sinovi jednoga naroda, noseći u duši vjeru u buduću slogu, veličinu slobodu i slavu. Eto tako je udar Pangermanizma

odjeknuo u slavenskim dušama prisegom slavenske uzajamnosti za izvoštenjem narodne slobode i političkih pravica. »Slavenski odbor sastavljen iz najvrljijih muževa hrvatskih, českih i poljskih vijeća, kako bi se najbolje utvrdio savez sviju Slavjana u austrijskoj monarhiji. Sastavljen je proglas i na Slovence, da bi pristupili u slavjansko kolo«.

Tako je put u Beč bio našim ljudima velika nauka za njihovo daljnje političko držanje. U Beču su čuli novih ideja, našli novih učitelja i saveznika. U svojem političkom socijalnom i vjersko-kulturnom gledanju postali su radikalniji. Slušali glase o raspadanju monarhije, o pokretima raznih naroda za republikanizmom. Na 5. travnja bili su očevidci, kako je raspojasana bečka rulja noću ugarila na palaču bečkoga nadbiskupa Mildea a austrijsko ministarstvo raspustilo i zabranilo djelovanje nekih crkvenih redova.

Odmah nakon povratka hrvatske delegacije iz Beča primijećuje se u javnosti i u zagrebačkom novinstvu radikalniji ton protiv hierarhije i Crkve.

Ban Jelačić. Njegova narodna i crkvena politika.

Ban Jelačić primio je historijsku misiju, da ostvari politički dio Gajeva ilirskoga pokreta. Opće prilike bile su jače nego njegova ličnost, no ako i nije riješio velikoga poziva, sigurno je njegova historija velika epoha u povijesti hrvatskoga naroda i prva etapa u njegovom političkom uskrsnuću i oslobođenju. Krivo oni čine, koji lome štap nad ovim velikim hrvatskim i jugoslavenskim imenom.

Novi ban, do juče krajiški pukovnik u Glini, stigao je u Beč 4. travnja 1848. Hrvatska deputacija još je tamo boravila. Dr. Gaj ga je s domorodcima srdačno dočekaao i pozdravio. Sve oči i sve nade bile su u nj upravljene. Uspon ovoga čovjeka ponešto sjeća na sreću Napoleona. Odvjetak hrvatske plemićske porodice, od rana posvetio se vojničtvu. Čovjek vanrednih ličnih svojstava, bistar um, otvorena riječ, vojnik i pjesnik, pučki čovjek i žarki rodoljub. Svojim junaštvom iskazao se u krajiškim podvizima protiv bosanskih Turaka. Kao mladi časnik prošao austrijske zemlje do Galicije, nekoliko godina boravio u Italiji, govorio i čitao velike svjetske jezike. S Preradovićem, Trnskim i tolikim drugim graničarskim časnicima oduševio se za narodne i ilirske ideje. Dr. Makanec taj čas objelodanjuje u Obzoru prepisku grofa Đure Jelačića (1805—1901.) mlađega brata banova, iz koje razabiremo, kako su vojni austrijski krugovi spremali glinskome pukovniku ranu mirovinu radi njegova narodnoga osjećanja. No političke prilike se naglo promijenile i bečki dvor s najvećom pažnjom i milošću primi bana Jelačića. 7. travnja imenova ga podmaršalom i za malo dana tajnim carskim savjetnikom, te mu podijeli autorizaciju za hrvatsku politiku: ako ne za provedenje »narodnih zahtijevanja«, a ono sigurno za ustavne slobodštine i za stanoviti opseg emancipacije od mađarske prevlasti. U onaj čas slaboga cara Ferdinanda njegova

braća i stričevi nadvojvode Karli, Stjepani i Ivani smatrali su državu nekom porodičnom prćijom i u nezapamćenom metežu svaki je od njih utjecao u državnu politiku prema ličnom gledištu i interesu. Roditelji budućega cara nadvojvoda Karlo i njegova providna žena Sofija, naročito su bili skloni hrvatskom pokretu i računali, kako bi s Jelačićem i Hrvatima slomili premoć Košuta i Madžara. U prvo vrijeme svoga banovanja Jelačić je i prema samome dvoru i svim dvorskim utjecajima pokazivao neobičnu samosvijest i samostalnost.

Novi ban je u Zagrebu 18. travnja primljen i dočekan najvećim oduševljenjem i povjerenjem. Zemlja je trebala odlučnoga glavarara. U svim hrvatskim krajevima nastao je poslije zagrebačke skupštine metež i nemir. U nekim gradovima izgredi protiv židovskih trgovaca. Tako u Zagrebu (u Vlaškoj ulici)¹, u Varaždinu, u Karlovcu. Na mnogim mjestima se pljačkalo. Neke županije provode narodna zahtijevanja ne čekajući zaključka sabora ni kraljevske sankcije. Narod i kmetovi uskratili rabotu. Spahije i veleposjednici izgubili glavu i srce. Prof. A. Jelačić u svojoj izvrsnoj monografiji: Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848. (Zagreb 1925) sabrao je detalje socijalnoga meteža, što je zavladao u svim županijama. Seljački narod nije htio raditi vlastelinsku zemlju ni za nadnicu. Polovina zemljišta osta ne obdjelana. U pograničnim predjelima s Madžarskom veliki broj vlastele i njihovih službenika, te neki svećenici u području pečuske biskupije, huškaju puk na Ilire i snube da pristane uz Madžare. Bogoslav Šulek, daleko najbolji publicista ilirske epohe upravlja u Gajevim Novinama od 30 ožujka na uvodnom mjestu: Molbu na gospodu duhovnike, neka bi zauzbili opasnu agitaciju madžarona i plemića u neupućenom narodu i puku protumačili smisao i značenje narodnih zahtijevanja. Razlaže, kako zagrebački pokret nije nego odraz burnih događaja u Madžarskoj. Ukinuće tlake i plaćanje štibre sviju staleža bez razlike, odrešenje kmetova od podaničtva i rabote je najprvo uzakonjeno na požunskom saboru a poslije tek proglašeno u Zagrebu našim narodnim zahtjevom. Pravica i duh vremena zahtijevaju te nove slobostine i svećenici moraju u prvom redu da budu vijesnici ljudske i Božje pravice i bolje budućnosti narodne.

Stvarno ogromna većina svećenstva pristajala je od prvoga početka uz Dra. Gaja i ilirski pokret. Kler je listom učestvovao na ožujskoj skupštini 1848. i bez prigovora prihvatio narodna zahtijevanja, što su se odnosila na ukinuće svećeničkih feudalnih podavanja i ako su se time znatno umanjivali njegovi prihodi. Neke župe i župnici su potpunoma osiromašili. S ostalim narodom i kler je oduševljeno pozdravio bana Jelačića. Na prvi glas o uvođenju

¹ Iz pisma Ivana Malošega u Gajevim Novinama od 6. travnja 1848. čini se, da je gradski sudac Janko Kamauf svojom nespretnošću dao povoda i poticaja zagrebačkim izgredima.

hrvatskoga jezika u sveukupnu unutrašnju upravu (6. točka narodnih zahtijevanja) zagrebački kaptol je zaveo narodni jezik u čitavo svoje uredovanje. Dušobrižno svećenstvo mjesto uobičajenoga latinskoga jezika počelo se služiti narodnim jezikom u saobraćaju s duhovnom oblasti.

Neki župnici i bez više oblasne naredbe pišu matice narodnim jezikom. Zagrebački kanonik biskup Josip Šrot, vrhovni ravnatelj nauka u Hrvatskoj, određuje da se u buduće imade akademskoj mladeži propovijedati u narodnom jeziku. Prvi prof. Muzler izreče hrvatsku propovijed akademskoj mladeži na dan Blagovijesti u crkvi sv. Katarine. U svemu svećenstvo je predano i požrtvovno prednjačilo u narodnom i rodoljubnom radu. Mnogi se svećenici, osobito mladi, javljaju u novinama i izvješćuju o prilikama u narodu i svome kraju. Ima ih, koji upozoruju i na rdave pojave. Kapelan Stjepko Mlinarić, Međumurac, piše iz Maloga Tabora značajni člančić u Gajevim Novinama: *Tri želje čovjeka, građanina i duhovnika*, te među inim kaže: »neka se pusti u miru duhovništvo tako glede osoba, kao što i glede djelovanja svojega.« Pisac aludira na neke pojave, što ih je kasnije došavši u oštar sukob sa Šulekom, u svojoj brošuri: *Obrana suprotiv Bogoslavu Šuleku*, uredniku, Zagreb 1849. razgovijetnije izrazio. U onaj trenutak najburnijega vrenja isticali su se kao politički radnici u zagrebačkoj biskupiji svećenici Štoos, Seljan, biskup Šrot; u Đakovačkoj biskupiji Mato Topalović. Najviše je iskočio A. T. Brlić, klerik zagrebačke biskupije na bogoslovskim studijama u Beču. Možda najblistaviji i najuniversalniji talenat, što ga iznesla g. 1848. Mlad čovjek (rod. 1826.) pokazuje neobičnu zrelost i obrazovanost, ulazi u sve i u najviše krugove, prijateljuje s prvim domorodcima, jošte dače nedouče pobratim je Mate Topalovića, u ličnom i pismenom saobraćaju stoji s najuglednijim predstavnicima slavenskoga svijeta, neumorno sabire informacije sa svih i šalje na sve strane, piše, govori, potiče, a sada u Beču jedna duša i jedno je srce sa Strosmajerom, koji preko njega iskazuje svoje crkvene i narodne ideje i izvodi svoje osnove. Mladi čovjek u onom vremenu velike pomutnje ideja u nekom članku pita: *Koja je težnja svih sadašnjih naših nakanjenja?* — pa daje odgovor ne samo za 48. g., nego za revolucije svih vremena: »Težnja ova sastoji se u tom, da već jedanput na ovom svijetu prestane bit prazna besjeda ono Isusovo: *Ljubi Gospoda Boga svoga nada sve, a iskrnjega kano sebe samoga.*« Mi valja svedč da imamo pred očima jedinu ljubav i slogu; vjeru i pravicu; zakon i red; krepost i stalnost. Braćo, zaman se trudimo, ako nije čista duša, dobro srce i ozbiljna volja. Pamтите ovo i svaki dan ove svete riječi za predmet vaših promišljanja i razgovaranja uzimajte.« (Novine 22/4).

Iz ovih nekoliko poteza možemo razumjeti koliko je hrvatski narod u čas Jelačićeva dolaska na bansku stolicu bio potresen gromom revolucionarnih načela i događaja g. 48., i kakova je vladala zabuna u dušama i metež u javnim prilikama.

Jelačić se ukaza sposobnim i dorašlim uskrsnuti državni autoritet i uspostaviti poredak u zemlji. Njegovi prvi istupi: proklamacija na narod, ukinuće kmetstva, zavedenje prijekoga suda protiv buntovnih elemenata, sve to pokazuje čvrstu ruku čovjeka, koji je kao pukovnik prošao dobru školu ne samo vojnoga nego i političkoga upravnika u vojnoj krajini, i koji je u svojim plamenim i rodoljubnim manifestima očitovao talente gotovoga državnika, što u sebi osjeća poziv i snagu, da u teškim i sudbonosnim časovima spasi svoj narod i izvede na putove bolje budućnosti. Svi ti dokumenti su važni prilozi za našu narodnu, političku i crkvenu povijest u godini 1848.

Nastupni proglas na bansku stolicu štampan je latinskim i ćirilskim pismenima, a upućen je narodu hrvatskome i srpskome u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Ban govori doslovce: »Moje su misli čuti i načela iskrena, zato ih ja bez svakoga zatezanja i otkrivam. Želje, koje je narod izjavio i Kraljevskom prijestolu podnio, odzivaju se i u mom srću. Blago naroda i otačbine: to je moja želja i najglavniji cilj. — Ja želim, da narod naš bude krjepak i slobodan narod, i da među narodima steče ono časno mjesto, koje njemu pripada po zemljopisnom položaju, po prirodi njegovoga snažnoga duha i po historičkoj njegovoj sudbini. — To je želja i volja naroda, a ban hoće, kao postavljeni mu od Kralja poglavar, da bude u svim svojim mislima i činima izraz volje i misli narodnje«.

Što se tiče odnosa s Ugarskom, veli ban, da je prevrat obalio stare temelje državnih odnošenja, a nove treba izgraditi u duhu slobode, samostalnosti, jednakosti i onako, kao što se slobodnom i junačkom narodu pristoji.« Dalje govori da se veliko djelo državnoga preporodenja ima izvesti zakonitim i naravnim putem preko narodnoga sabora, na kojem će se izraziti volja cijeloga naroda bez razlike stališa, i samosvjesno ističe, kako je »imenovan od Nj. Veličanstva takođe banom Dalmacije, zato se tvrdo nada od pravičnosti Kraljeve i od krjepke volje naroda, da ovo imenovanje ne će ostati samo kod naslova«.

Spominje da ga čekaju veliki zadaci: preporodenje cijeloga naroda. On ih ne će moći izvesti, ako mu ne pomogne cio narod, svi revni i mudri rodoljubi i ako među njima samima, među sinovima jedne majke, ne bude mira, sloge, ljubavi, bratinstva! — Apelira osobito na slogu i bratinstvo u narodu bez razlike vjerozakona. Brat neka se ne tuđi više od brata. Svaki je uzrok dosadašnje mržnje i raspre među jednokrvnom braćom već prestao. Razlika vjere i crkve ne čini više među braćom i udima jednoga naroda bedema u društvenom i narodnom životu: jednakost je izrečena«.

Na koncu šalje ban bratinski i ljubezni pozdrav cijelom narodu, svećenstvu jedne i druge Crkve, časnicima i činovnicima i svakom pojednom bratu. Šalje pozdrav dalmatinskom i hrvatskom primorju i slobodnome gradu Rijeki, hrabrim Krajiškim regimen-

tama Hrvatske i Slavonije, konačno svoj braći slavjanskoj i izvan trojedne kraljevine«.

S ovim proglašom uputi Jelačić i okružnicu na sve javne oblasti, županije i gradske općine, u kojoj doslovce nalaže: »dok se sabor ne sazove ima svako poglavarstvo i svaka oblast pod osobnim odgovorom u svom krugu u smislu ovoga naloga krjepko i neumorno djelovati, od nikoga i od nikuda, službene naloge ne primati, pa se jedino i isključivo na mene kao na postavljenoga od Nj. Veličanstva vrhovnoga poglavara zemaljskoga u svem i svačem obraćati.« (Novine 27. 4. 48.).

Cio narod je u ovom banovom proglašenju gledao ispunjenje i sankciju svojih zahtijevanja i program, na kojem treba izgrađivati budućnost hrvatskoga naroda. Manifest je očevidno bio složen u sporazumu s glavnim narodnim ljudima, ali iz svake riječi strujao je lični osjećaj velikoga bana. Proglas je zanosio inteligenciju vrelim rodoljubljem i odlučnim radikalnim političkim stajalištem prema Ugarskoj; seljački i građanski svijet svojim pučkim duhom i demokratskim načelima; svećenstvo službenim priznanjem velikoga duhovničkoga poziva u životu naroda. Svima je imponirao visoki etički i nacionalni ton, kojim je ban propovijedao slogu i bratstvo i rastavljene crkve pozivao na izmirenje i kršćansku suradnju. Nikada nijedan ban nije ovako govorio srcu i duši narodnoj. Nikada se nijedan nije tako približio narodnom mišljenju, osjećanju i njegovim željama i potrebama. U tili čas postao je Jelačić najpopularniji čovjek u cijeloj zemlji. Krajišnicima je silno godilo, da je njihov čovjek zasio slavnu bansku stolicu. Njihova privrženost banu, 100.000 ljudi pod puškom, značila je onaj čas ogromnu snagu hrvatskoga naroda, s kojom je računao bečki dvor i pred kojom se je stravio Košut.

Ban Jelačić dade se energično na posao. U Zagreb su stizali neprestani glasovi o bunama u narodu. U cijeloj zemlji pojavili se mađarski emisari i izazivali metež. Učestali paleži i razbojstva. Bezdušnici huškali seljački svijet i govorili, da će izgubiti netom stečene pravice i opet pasti u tlaku i kmetstvo. Ban 25. travnja izdade proglas, u kojem objavljuje ukinutim za sva vremena kmetstvo, tlaku i crkvenu desetinu, a već 27. travnja izdaje drugi proglas i uvodi prijeki sud u čitavoj banovini.

Milan Grlović, dobar poznavalac ilirskoga doba, pripovijeda u izdanju »Glasoviti Hrvati XIX. stoljeća« (Zagreb 1897--1900.), da je bana na Markovdanski oglas potaknuo veliki ilirski buditelj Pavao Štoos. Pokupski župnik i glinski pukovnik bili su dobri susjedi i prijatelji. Narod se svede hunio u Pokuplju i Turopolju. Štoos pohiti u Zagreb i svjetova banu, da bi bilo najbolje za umirenje naroda, kada bi izdao bansku diplomu o ukinuću kmetstva. Crno slovo na bijelom papiru najbolje umiruje narod. Ban uputi prijatelja Dru Gaju i vijeće domorodaca Kukuljevića, Rubida, Seljana, Vukotinića i drugih primi Štoosov savjet i prijedlog i već

na Markov dan 1848. osvanu glasoviti Manifest Jelačićev o oslobođenju seljačkoga svijeta od tlake i kmetstva.

Oglas je upravljen bivšim gospoštijskim podanicima i glasi u izvratku:

Kako unatoč izdanom oglasu da su urbarijalna podavanja, robota i crkvena desetina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji dokinuti, uvijek još sumnjate o tim stečenim svojim pravicama i to s razloga, što nemate o tom nikakova pisma u rukama, to ja kao ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i od Kralja imenovani vrhovni glavar i zatočnik vaših pravica, za vaše umirenje izdajem ovo bansko pismo, po kojem ste vi i svi vaši potomci za vječna vremena oslobođeni od gospoštijске rabote, od svakoga urbarijalnoga podavanja i od crkvene desetine te vam svojom banskom čašću i vlašću jamčimo, da vam ove vaše pravice i povlastice zakonito stečene i od kralja potvrđene nitko za sva vremena ne može oduzeti. U svrhu stoga izdajem ovo javno pismo vama i vašim potomcima obojega spola i utvrđujemo ga svojim velikim banskim pečatom na dan sv. Marka 25. ožujka 1848.²).

Vrlo je zanimljivo, da se ban u proglassu prijekoga suda ponovno vraća na Markovdanski proglas i svoj korak opširno obrazlaže. Kao da je osjećao u njem neku prazninu ili je hotio odgovoriti prigovorima narodnih protivnika. Proglas od 27. travnja donosi ovo pravno obrazloženje za ukinuće kmetstva, tlake i crkvene desetine.

»Naredba, da od sada velikaši, redovnici i plemići budu morali danak (štibru) platjati i sve tērhe s plemenitim ljudmi jednako nositi, napravljena je na dieti t. j. na občinskom saboru ugarskom, gde su svi ugarski i k tomu spadajući poslanici skupljeni bili, s kojih svih skupa privoljenjem zakon taj naredjen i od kralja potvrđjen je. Taj dakle odlučak iliti zakon nije načinjen od jedne kakogod nazvane stranke, nego od čele deržave.

Naredba, da kmeti neće više davati tlake i desetine, isto tako napravljena je na dieti t. j. velikom ugarsko-hèrvatskom i slavonskom saboru, dakle s voljom i privoljenjem sve hèrvatske i slavonske gospode, velikaša, redovnikah i plemićah. I da ova naredba ne bi bila ondè napravljena, velika izvanredna hèrvatsko-slavonska narodna skupština u Zagrebu u narodnom domu 25. ožujka (marta) dèržana tu istu pravicu i slobodnost za kmete med drugimi domorodnim novimi pravicama pod brojem 14. odlučila je i za potvrđjenje istih pravica mnogobrojno poslaničtvo pred svetloga kralja u Beč po-

² Sve važnije banove proglase, naredbe i otpise sabrao je Stjepan Pejaković, narodni zastupnik na saboru 1848. i izdao ih u zbirci: *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848.* — Beč 1861.

slala. Štog čega nije nikakvoga straha, da će se u Hrvatskoj i Slavoniji tiaka opet ikada uvesti, buduć da su k tomu, kako je gori rečeno, i sama hrvatska i slavonska gospoda privoljenje da'a. I zato kakogod je mila i draga ova novo-podeljena pravica svim kmetom i kakogod ju njima, ako se budu pošteno i mirno zadržavali, nitko više uzeti neće ni nesmie: isto tako i oni nesmiju na tudji t. j. gospodski inetak navaljivati i otimati ga, negošto je njihovo zakonitno putem tražiti.«

Skopljanski profesor Dr. Jelačić, porijeklom Rus, starinom naše gore list, u pomenutoj brošuri pridonesao je bogat prilog za upoznavanje narodnih, socijalnih i političkih prilika njegove dje-dovine u g. 1848. i prikazao historijat i socijalno-političku važnost velikoga djela svoga slavnoga imenjaka. Markovdanski ukaz i prijeki sud nisu dokrajčili nemire i bune. Sabor je cijelo pitanje raspravio u mjesecu lipnju i pod strukovnim utjecajem Metela Ožegovića donesao zakonske članke XXIX., XXX. i XXXI. o uknuću urbara, vlastelinske sudbenosti i crkvene desetine. Ali rješenje pitanja prolazilo je još dugotrajne klance jadikovce. Ban se je još s bojnoga polja morao vraćati na čemerno pitanje, pa je u svom proglasu od 20. novembra 1848. iz Beča upućivao narod, neka ne presize u tuđe pravice i neka priznade Božje načelo: svakome svoje.

Unatoč svih ovih teškoća Markovdanski ukaz neosporno je najveće djelo bana Jelačića. Trajniji spomenik na njegovu ličnost nego mjedeni lik na trgu u Zagrebu. Ovo djelo značilo je novi socijalni, kulturni i ekonomski život našega naroda. Da g. 1848. nije donesla drugoga rezultata osim ovoga »imala je rašta da se rodi.« Bila je to svijetla točka u mučeničkoj hrvatskoj povjesnici.

U napornom i trudnom poslu pri umirenju naroda ban je zatražio živu pomoć episkopata i klera jedne i druge crkve. Oglas o prijekom sudu (od 27. IV.) apelira i zapovijeda, neka sve poduzmu da se narod umiri. Mir u narodu najviše zavisi od duhovnika.

»Po verhovnoj Nama od apostolskoga kralja našega podeljenoj vlasti banskoj nalažemo duhovnikom jedne i druge cerkve, da po dužnosti svojoj, kao učitelji i otcj puka, isti puk o pravoj istini, na koi način je ono nove pravice zadobio, kako je to gori razloženo, obaveste, i njega u Naše ime obsiguraju, da njemu nitko njegovu novo zadobljenu pravicu i slobodštinu više uzeti nesmie ni nemože, to jest, ako se budu seljaci te svoje nove slobodštine i pravice bez svake bune uživali i kako slobodni ljudi mirno i pošteno vladali i zadržavali; i da puk s tim obsiguranjem i izveršavanjem ove Naše zapovedi opominjati neprestanu.«

Nije mnogo blaži ni ton okružnice, što ju je 30. travnja uputio ban hierarhijskim glavarima katoličke i pravoslavne crkve.

»Gospodine! Dolaze mi svakojaki glasovi, da zli i opaki ljudi siju po narodu lažne i krive ideje o položaju puka i domovine naše hrvatsko-slavonske.

Odtuda proizlazi pogibelj osobah i imetka bez svake razlike stališa; odtuda nesloga i neredi: odtuda propast i razsap domovine i narodnosti naše.

Ali, gospodo, ako je puk stado, vi ste mu pastiri; ako je puk učenik, vi ste mu učitelji naravni; ako je puk dete, vi ste mu po Bogu otci.

A nepristoji se pastiru, da pušta vuka u stado svoje, niti se pristoji učitelju, da daje kvarit ljubeznoga učenika svoga kroz proroke lažne, niti se podoba otcu, da bezbrižan gleda, kako mu pokvaren čovek kvari nevino dete.

Vi ste otci od obitelji i nedajte, da dođe čovek neprijatelj te posije kukolj u pšenicu vašu.

Znam, mnogo narod naš, mnogo domovina i narodnost naša imadu do sad zahvaliti rodoljubnom nastojanju vašem.

I to je uzrok, zašto vam novu pogibelj ovu pred oči postavljam nalažući vam: da vi od svoje strane područnikom vašim, koji se po puku razsijani nalaze, bez zatezanja naručite pa zapovedite, da puk, koji se pod brigom njihovom nahodi, u smislu načelah zdravih u proglasu prekoga suda, sbog nemira i nereda gori rečenoga, po svoj trojednoj kraljevini razploslatu, i ovde pod — priklopljenu, izraženih, kao pravi pastiri i učitelji i otci i u cerkvi i vani podučavat nastoje, i o tome se trude, da u njem ideje mira i reda i sigurnosti obječe, a usuprot izčupaju ono, što su do sad razsijali vuci u koži ovcijoj, i lažni proroci, i ljudi bez domovine, bez Boga i bez duše.

Izčekivajući od vas što prije službeno izvestje o izveršenju ovoga moga naloga pošiljam vam moj iskreni i domorodni pozdrav.«

Donesli smo ove okružnice, jer nam tumače mnoge kasnije pojave i činjenice.

U Jelačićevim poveljama ozvanja jasni prigovor, kao da hierarhija i kler ne vrše svoje dužnosti. Jelačić ne može da zakrije svoju uzbuđenost i nezadovoljstvo. Ovaj imperativni ton i u josefinističko doba začuđuje. Teške političke i socijalne neprilike objašnjuju vojničku oporost i presizanje faktičnoga diktatora u tuđe nadležstvo. No čovjek treba da razumije duševno i moralno raspoloženje biskupa i svećenstva. Ono što se je dogodilo na blagovijesnoj skupštini u Zagrebu, to je sve ljudima, koji su bili uzrasli u absolutističkom državnom sistemu, a do juče bili i visoki državni dostojanstvenici, to je sve bila prava francuska revolucija od 1789., pa nije čudo, da se nisu mogli nikako snalaziti u novim prilikama. Crkvena zahtijevanja blagovijesne skupštine u Zagrebu silila su hijerarhiju na oprez. Haulika nije bilo u Zagrebu. Topalović piše u svojim pismima, kako dakovački biskup Kuković vječito kuca, prima se za glavu i tuži »Bit će zlo«. U kleru poremećena disciplina. Gajeve i druge Novine sipaju insulte na obskurantizam Crkve. Narodni prvaci u ogromnom broju zadahnuti slobodomljem. Prilike Crkve u Hrvatskoj u proljeće 1848. bile su žalosne. Usuprot Jelačiću, samosvijesnom i energičnom glavaru i vođi narodne politike — prividalo se da na hrvatskom Sionu nije bilo ravnog kormilara, koji bi sigurno vodio lađu crkve u burnim vremenima.